

KULTURA BEZPIECZEŃSTWA
NAUKA – PRAKTYKA – REFLEKSJE
Nr 24, 2016 (151–165)
ISSN 2299-4033 DOI 10.24356/KB/24/6

GENEZA I ROZWÓJ FORMACJI
POLICYJNYCH W POLSCE OD
POCZĄTKÓW PAŃSTWOWOŚCI DO
CZASÓW KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO

GENESIS AND DEVELOPMENT OF POLICE
FORMATIONS IN POLAND SINCE THE
BEGINNING OF THE POLISH STATEHOOD
UNTIL THE CREATION OF DUCHY
OF WARSAW

ANDRZEJ CZOP, MARIUSZ SOKOŁOWSKI
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego
i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie

ABSTRACT

Both Authors are former police officers and currently are researchers of the security subjects that are related to public sector safety. They decided to show development of the police formations since the beginning of the Polish statehood until the end of Duchy of Warsaw. This topic was result of the hypothesis that current structure and organisation of police in Poland is implication of historic development of safety management. Authors defined main goals of the Police as the following:

- maintaining law and order
- prosecution of criminals

– providing security and help in crisis situation for both people and properties

They've pointed that act definition for Police states whom mentions the attributes such as: uniforms, weapons which could lead to connotation to military, but in fact it shows the role of servant to the society. The main mission and goal of the Police is to maintain and provide safety and security to the citizens so that people could realize their existential needs and as well the greater needs which will lead to their development. Authors esteem that Police combines activities of entities on the local government level.

Authors are asking the following question:

- What was the genesis of the police on polish lands?
- What formations completed tasks in the area of law and order?
- How they developed?

Authors are presenting the following view, these questions are not only related to historic aspects. In their opinion gathering answers for the questions above will result in better understanding of the current state of Police. Current shape of Police is determined by a constant development of administrative structure of the country. According to Authors this process is constant and ongoing however knowledge of this proces and steps in it can help in determine current needs and in pointing out optimal organizational solutions. In order to do that authors have analysed police formations since the beginning of the polish statehood until the annexation of Poland.

KEYWORDS: police, police formations, public sector safety, managing security

ABSTRAKT

Autorzy będący emerytowanymi policjantami, a jednocześnie badaczami zagadnień związanych z bezpieczeństwem publicznym postanowili przedstawić rozwój formacji policyjnych od zarania państwowości polskiej, aż po okres Księstwa Warszawskiego. Ten temat był wynikiem postawionej przez nich hipotezy, że obecny kształt organizacyjno-ustrojowy Policji jest implikacją historycznego rozwoju administrowania bezpieczeństwem. Autorzy zdefiniowali główne zadania Policji wskazując, że należy do nich:

- pilnowanie przestrzegania prawa,
- ściganie przestępców,

– zapewnienie ochrony i pomocy w sytuacjach kryzysowych zarówno dla ludzi jak i mienia.

Wskazali, że definicja ustawowa Policji, mówi wprawdzie o jej atrybutach takich, jak umundurowanie czy uzbrojenie, co rodzi skojarzenia militarne, ale że tak naprawdę eksponuje ona służebną rolę tej formacji wobec społeczeństwa. Z tego wynika główna misja Policji, którą jest zapewnienie ludziom szeroko rozumianego bezpieczeństwa, tak by mogli nie tylko realizować potrzeby egzystencjalne, ale take wyższe gwarantujące im wszechstronny rozwój. Autorzy zauważają, że Policja scala ponadto, w ramach systemu bezpieczeństwa publicznego państwa, działania podmiotów, funkcjonujących na poziomie samorządowym i lokalnym. Stawiają pytania:

- Jaka była geneza Policji na ziemiach polskich?
- Jakie formacje wykonywały zadania w obszarze porządku i bezpieczeństwa?
- Jak ewoluował ich rozwój?

Autorzy prezentują pogląd, że nie są to pytania, które dotyczą aspektów wyłącznie historycznych. Ich zdaniem uzyskanie odpowiedzi na te problemy badawcze pozwoli na lepsze zrozumienie istoty współczesnej Policji, której obecny kształt jest skutkiem procesu rozwojowego struktur administracyjnych państwa. Proces ten ma według nich charakter ciągły, a poznanie jego kolejnych etapów może pomóc w określeniu bieżących potrzeb i wskazaniu adekwatnych rozwiązań organizacyjnych. W tym celu autorzy dokonali analizy funkcjonowania formacji policyjnych od momentu zawiązania się państwowości Polski, aż do czasów gdy będąca pod zaborami usiłowała odzyskać niepodległość i suwerenność jako Księstwo Warszawskie¹.

SŁOWA KLUCZOWE: Policja, formacje policyjne, bezpieczeństwo publiczne, administrowanie bezpieczeństwem

Policja to umundurowana i uzbrojona formacja przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi i mienia oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Do jej głównych zadań należy pilnowanie przestrzegania prawa, ściganie przestępców, jak również zapewnienie ochrony i pomocy w sytuacjach kryzysowych zarówno ludzi jak i mienia². Je-

¹ J. Czubyty, *Księstwo Warszawskie 1807-1815*, Biblioteka Humanisty- Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

² Art. 1. Ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. Dz. U. z 2011 r. Nr 287, poz. 1687, z późn. zm.

żeli jest to konieczne, policja nadzoruje na poziomie operacyjnym także wszelkie służby ratownicze. Policja jest więc fundamentem stabilnego – bezpiecznego państwa i społeczeństwa. Podstawowym aktem normatywnym regulującym organizację i funkcjonowanie Policji jest Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji³. Definicja ustawowa, pomimo, że mówi o atrybutach takich, jak umundurowanie czy uzbrojenie, co może rodzić skojarzenia militarne, tak naprawdę eksponuje służebną rolę policji wobec społeczeństwa. Jej główną misją jest zapewnienie ludziom szeroko rozumianego bezpieczeństwa, tak by mogli żyć w przyjaznych warunkach, wolni od zagrożeń i niebezpieczeństw, generowanych przez współczesną cywilizację⁴. Cytowana ustawa wyodrębniła Policję, dając jej w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych określoną autonomię, która miała dać gwarancję apolityczności. Jednocześnie Minister Spraw Wewnętrznych uzyskał wobec Policji szereg uprawnień, których administracja ogólna w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie miała⁵. W ten sposób realizowana jest funkcja cywilnego nadzoru, sprawowanego przez państwo nad działaniami tej formacji.

W ramach swych działań Policja zapewnia ochronę życia, zdrowia i mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra oraz spokój w miejscach publicznych, w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania. Temu celowi służą między innymi jednostki specjalistyczne takie jak komisariaty kolejowe, lotnicze, wodne, a także wydziały ruchu drogowego czy policja autostradowa⁶. Policja ponadto inicjuje i organizuje działania zapobiegające popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz współdziała w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi. W tym celu, między innymi w ramach rządowego programu „Razem bezpieczniej”, tworzona jest koalicja z różnymi podmiotami zainteresowanymi budowaniem bezpiecznych przestrzeni w swoich środowiskach lokalnych. Służą temu również różne programy profilaktyczne, dla których bazą jest policyjne

³ Dz. U. z 2011 r. Nr 287, poz. 1687, z późn. zm.

⁴ W. Czajkowski, *Pojęcie rozwoju*, (W:) W. Pilecka, G. Rudkowska, L. Wrona (red.) (1998). *Podstawy psychologii. Podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich*. Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 2004, s. 37–40.

⁵ A. Misiuk, *Historia Policji w Polsce od X wieku do współczesności*, Warszawa 2012, s. 190.

⁶ S. Pieprzny, *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Rzeszów 2012, s. 101.

rozpoznawanie zagrożeń i wskazywanie pożądaných rozwiązań (tzw. "crime prevention"). Od początku lat dziewięćdziesiątych Policja przywiązuje ogromną rolę do działań zapobiegawczych, o czym świadczy powoływanie wyspecjalizowanych ogniw propagujących społeczną profilaktykę nie tylko w strukturach Komendy Głównej Policji, ale także w podstawowych jednostkach wykonawczych, jakimi są komisariaty. Policja odpowiada także za wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców. Sprawuje nadzór nad strażami gminnymi (miejskimi)⁷ oraz nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi⁸. W ten sposób scala, w ramach systemu bezpieczeństwa publicznego państwa⁹, działania tych podmiotów, funkcjonujących na poziomie samorządowym i lokalnym¹⁰. Pełni w tym obszarze nie tylko funkcję nadzorczą, ale też koordynacyjną – ukierunkowaną na optymalne wykorzystanie potencjału zarówno straży gminnych, jak i specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych będących częścią prywatnego sektora bezpieczeństwa¹¹. Kontroluje przestrzeganie przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych. Współdziała z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi w zakresie zapobiegania zagrożeniom kryminalnym oraz wykrywania i ścigania sprawców przestępstw ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości zorganizowanej. Taka jest obecna rola tej podstawowej formacji mundurowej, która w podsystemie rządowym bezpieczeństwa publicznego pełni podstawową funkcję zarówno wykonawczą jak i koordynacyjną w stosunku do innych służb.

Jaka była geneza Policji na ziemiach polskich? Jakie formacje wykonywały zadania w obszarze porządku i bezpieczeństwa? Jak ewoluował

⁷ A. Czop, *Udział firm ochrony osób i mienia w zapewnianiu bezpieczeństwa publicznego w Polsce*, Katowice 2014, s. 109–115.

⁸ Ibidem, s. 147–152.

⁹ Zob. A. Czop, *System bezpieczeństwa publicznego w Polsce*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, nr 12, red. W. Hrynicki, J. Piwowarski, Kraków 2012.

¹⁰ Zob. M. Rozwadowski, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych oraz działania zmierzające do jego poprawy*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje”, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014, nr 15, s. 243 – 252.

¹¹ W. Hrynicki, *Ochrona osób poza ustawą z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia*, [w:] *Bezpečné Slovensko a Európska Únia. Zborník príspevkov 5. medzinárodnej vedeckej konferencie*, Vysoká škola Bezpečnostného Manažérstva v Košiciach, Košice 10-11.11.2011.

ich rozwój? Uzyskanie odpowiedzi na te problemy badawcze¹² umożliwi lepsze zrozumienie istoty współczesnej Policji, która jest przecież efektem procesu rozwojowego struktur administracyjnych. Proces ten ma charakter ciągły, a poznanie jego wcześniejszych etapów może być pomocne w zdefiniowaniu aktualnych potrzeb i wskazaniu odpowiadających im rozwiązań organizacyjnych. Autorzy dokonali analizy funkcjonowania formacji policyjnych od momentu zawiązania się państwowości Polski, aż do czasów całkiem nieodległych, kiedy zniewolona zaborami próbowała wybić się na niepodległość jako Księstwo Warszawskie¹³.

Samo słowo „policja” pochodzi od greckiego słowa „politeia”, które określało urząd i funkcjonowanie państwa ateńskiego i łacińskiego „politia”¹⁴. W świecie nowożytnym pojawia się około roku 1500 we Francji, jako „police”¹⁵.

W wieku XVI i XVII nazywano policją całą wewnętrzną administrację poza sądownictwem, wojskowością i skarbowością (państwo policyjne). Pozostałością tego tak szerokiego ujęcia zakresu słowa „policja” było używanie jeszcze w okresie międzywojennym całego szeregu prawnych instytucji administracyjnych, mających na celu zapewnienie społeczeństwu bezpieczeństwa w rozmaitych dziedzinach. Za przykład można podać nazwy różnorodnych instytucji, np. „Policja lekarska”, „Policja sanitarna”, górnicza, leśna, pocztowa etc. (dzisiaj używa się określeń takich jak „inspekcja”, „straż” itp.). Pierwsze ślady działalności policyjnej można doszukać się w starożytności. Za pierwowzór policjanta można uznać mincerza, który był odpowiedzialny za państwową mennicę, ściąganie danin, a także przeciwdziałanie „psuciu” monety¹⁶. U schyłku okresu doby plemiennie – rodowej, gdy nie wykształciły się jeszcze właściwe instytucje państwowe na ziemiach polskich, społeczeństwo musiało dbać o swoje bezpieczeństwo we własnym zakresie. Wspólnoty terytorialne, zwane „opolami,” chroniły rody i jednostki należące do tych struktur. Wielkie rodziny obejmujące trzy lub cztery pokolenia, prowadziły wspólne go-

¹² R. Kolman, *Zdobycie wiedzy. Poradnik podnoszenia kwalifikacji (magisteria, doktry, habilitacje)*, Wyd. „Branta”, Gdańsk 2004, s. 146.

¹³ J. Czuby, *Księstwo Warszawskie 1807–1815*, Biblioteka Humanisty- Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

¹⁴ J. Gierszewski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne, Zarys systemu*, Warszawa 2013.

¹⁵ J. Malec, *U źródeł polskiej nauki policji w XVIII wieku*, *Krakowskie studia prawnicze* 1987, z. XX., s. 159 i nast.

¹⁶ Z. Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983, s. 109.

spodarstwa rolne, które zapewniały im samowystarczalność i stanowiły podstawę życia społecznego. W miarę rozwoju gospodarczego, z wielkich rodzin wyodrębniły się mniejsze rodziny, ale potrzeby obrony i współpracy powodowały stałe zespolenie się wzajemnych więzi. W ramach tych struktur broniono życia i mienia członków rodzin, a także organizowano tzw. "krwawą zemstę" za pozbawienia życia członka wspólnoty. Prawo zwyczajowe, które powstało w tych czasach funkcjonowały jeszcze wiele wieków później. Z czasem na te „opola” nałożono obowiązek utrzymania porządku wewnętrznego np. w postaci zobowiązania do tzw. „ślądu”, czyli pogoni za przestępcą. Odpowiedzialność zbiorowa za zaniechanie obowiązków, zmuszała ludność „opola” do wypełniania funkcji ścigania przestępców. W X-XII wieku w Polsce, podobnie jak w całej Europie nie były jeszcze rozdzielone funkcje administracyjne, policyjne i sądowicze. W okresie wczesnopiastowskim, gdy pojęcie państwa, czyli dziedziny należącej do pana, związane było z własnością władcy, trwałość instytucji opierała się na trwałości rodziny – dynastii. Kształtowała ona formy organizacyjne i stosunki własnościowe. Teoretycznie, silny władca mógł dysponować posiadaniem terytorium bez ograniczeń. Budowa państwa wiązała się także z zasadniczym przewrotem w dziejach społeczeństwa, umożliwiającym skupienia władzy w rękach księcia. Nie było różnicy między własnością państwową a własnością panującego. Wczesne państwo wytwarzało wielkie aglomeracje osadnicze. Dawne ośrodki plemienne, które przejmowały funkcje administracji państwowej, stanowiły siedzibę władcy, możnych i drużyny zbrojnej, której członkowie stawali się jakby „funkcjonariuszami państwowymi”. Podstawowe funkcje książęcej administracji państwowej, dotyczyły trzech dziedzin życia społecznego: wojska, skarbu i sądownictwa. Niektórzy urzędnicy książęcy, musieli więc, obok wielu innych, pełnić także funkcje policyjne. Wymiar sprawiedliwości pozostawał w gestii sądów opolnych, ale wyższą i zapewne ostateczną instancją stawał się książę, którego obowiązkiem było zapewnienie bezpieczeństwa w kraju. Pewne zadania związane z bezpieczeństwem wykonywał komes pałacowy. Prócz wielorakich zadań związanych z działalnością administracyjną zobowiązany był także do ścigania osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa, bezpośrednio w otoczeniu księcia. Prowincjami państwa wczesnopiastowskiego¹⁷ zarządzali namiestnicy. Byli oni powoływani przez księcia i ich władza była bardzo szeroka. Do ich obowiązków

¹⁷ Zob. P. Jasienica, *Polska Piastów*, Prószyński i Spółka, Warszawa 2007.

należało zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego prowincji, ale trudno jest ustalić, w jakim zakresie. Zazwyczaj wywodzili się z miejscowych feudałów i doskonale orientowali się w okolicznych realiach. Także swoich urzędników książęcych posiadały jednostki wojskowo – obronne, czyli grody. Rządca takiego grodu zwany komesem grodowym lub marchlonem, administrował na powierzonym mu obszarze i był odpowiedzialny za ogólne bezpieczeństwo. Również mieszkańcy wspólnot terytorialnych, byli zobowiązani do przestrzegania miru książęcego, m.in. odpowiadali zbiorowo za przestępstwa popełnione na ich obszarze i byli zobowiązani do uczestniczenia w ściganiu przestępców – tzw. „prawo krzyku”. Krzyk polegał na obowiązku udzielenia pomocy każdemu, który został napadnięty na gościńcu. W XII i XIII wieku wzrosło znaczenie wojewodów, którzy w zastępstwie panującego sprawowali dowództwo nad wojskiem oraz wykonywali funkcje sędownicze. Pod koniec XII w w dzielnicy krakowskiej miejsce wojewody zajął kasztelan a na Śląsku komornik. Posiadali oni szeroki zakres kompetencji i mogli ścigać sprawców przestępstw. Stopniowo jednak kasztelanowie tracili na znaczeniu i postanowieniem statutu wiślickiego wydanego przez Kazimierza Wielkiego w połowie XIV wieku zakazano im wszczynać postępowania z urzędu bez uprzedniej skargi powoda. W drugiej połowie XIII wieku pojawiła się w Polsce Inkwizycja. Inkwizytorzy ścigali osoby podejrzane o herezje, prowadzili przeciwko nim śledztwa i współuczestniczyli w wydawaniu wyroków. W XIV wieku powstał w Polsce nowy organ do walki z przestępczością justycjariusz zwany też „oprawcą”. Łączył on w swym ręku funkcje polityczne i sądowe¹⁸. Do „oprawców” należało ściganie przestępstw szczególnie groźnych dla porządku publicznego. Po roku 1388 kompetencje justycjariusza zostały ograniczone tylko do spraw o kradzież. Ścigali oni sprawców przestępstw niezależnie od przynależności stanowej w przypadku, gdy zostali złapani na gorącym uczynku lub publicznie wywołani. Pod koniec XIV wieku oprawca został podporządkowany staroście i stracił swoje uprawnienia sądowe. Miał prawo zatrzymywać osoby podejrzane, przeprowadzać rewizje pomieszczeń i zatrzymywać przedmioty pochodzące z przestępstw. Na miejscu zdarzenia przestępczego przeprowadzał swoistego rodzaju oględziny w celu wszechstronnego wyjaśnienia sprawy i ewentualnego wykrycia sprawcy. W Polsce urząd „oprawcy” istniał do końca XV wieku¹⁹.

¹⁸ S. Wrzesiński, *Kat w dawnej Polsce, na Śląsku i Pomorzu*, Wydawnictwo Republika, 2010.

¹⁹ A. Marzec, *Rex caput regni. Rola króla w funkcjonowaniu instytucji państwowych w Polsce XIV wieku*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, Kraków 2006, s. 221 – 237.

Także pewne czynności policyjne w średniowieczu podejmował urzędnik sądowy zwany prawidlnikiem. Mógł on z polecenia sądu przesłuchiwać świadków i dokonywać wizji miejsca przestępstwa. W początkach XIII stulecia powstał urząd wojskiego. Gdy urzędnicy ówczesnej administracji – wojewoda, kasztelan i chorąży wraz z rycerstwem wyruszali na wojnę – wojski przejmował całe rządy. Musiał zapewnić spokój i bezpieczeństwo na podległym mu terenie.

Pod koniec epoki średniowiecza rolę zbliżoną do władzy policyjnej zaczął sprawować w układzie centralnego zarządzania marszałek wielki i koronny. Funkcja marszałka znana była już w XIII wieku i przetrwała, aż do czasów pierwszego rozbioru Polski. To on miał czuwać nad bezpieczeństwem monarchy i jego dworu. Swymi działaniami miał również likwidować ewentualne zamieszki czy rozruchy, a nawet posługiwanie się w przestrzeni publicznej wulgaryzmami czy obelgami. Marszałkowie niekiedy wydawali wyjątkowo surowe wyroki nawet wobec najwyższych dostojników państwowych, czego przykładem może być skazanie w 1652 roku Hieronima Radziejowskiego na karę śmierci i utratę czci. Podkanclerz koronny poniósł tak drakońską karę za dopuszczenie się gwałtu. Szczegółą rolę dla ukształtowania się nowego zakresu kompetencyjnego urzędu marszałka koronnego odegrał pełniący tę funkcję Franciszek Bieliński²⁰. Za panowania Sasów był on symbolem skuteczności działań w obszarze zapewniania bezpieczeństwa publicznego. Współcześni zauważali, iż pomimo surowości orzekanych przez niego kar były one zawsze przemyślane i sprawiedliwe. Był on twórcą tzw. „Komisji Brukowej” wychodząc z założenia, że należy zadbać o odpowiedni stan dróg i ulic. Wychodził bowiem z założenia, że prawidłowe oświetlenie ulic wpłynie pozytywnie na redukcję liczby przestępstw.

Widocznym skutkiem zjednoczenia państwa polskiego po rozbiu dzielnicowym, było wprowadzenie stanowiska starosty. Z jednej strony sprawował on funkcje sądowe, z drugiej zaś on odpowiadał za stan bezpieczeństwa i porządku zarówno osób prywatnych jak i instytucji publicznych. W sprawowaniu tych zadań starości pomagały tzw. sługi starościńskie, między innymi burgrabia. Do jego kompetencji należało zapobieganie i ściganie kradzieży zarówno w samym grodzie, jak i na duktach publicznych. Starosta swą władzę administracyjno-sądowniczą sprawował przy pomocy sądów grodzkich. To właśnie one orzekały w sprawach tzw. artykułów grodzkich do których zaliczano takie przestępstwa jak:

²⁰ A. Misiuk, op. cit., s. 19.

- gwałt,
- podpalenie,
- rozbój na drodze,
- wtargnięcie do cudzego domu.

Staroście przysługiwało również „prawo miecza”, czyli egzekwowanie na terenie jego jurysdykcji wyroków sądów wszystkich instancji.

Więszość miast w Polsce była lokowana na prawie niemieckim co skutkowało przekowaniem szeregu kompetencji władczych przez rady miejskie z burmistrzem na czele. Burmistrzowie powoływali specjalne instytucje sprawujące obowiązki stróżów porządku. Taką funkcję spełniał np. tłumacz, sprawujący funkcje policji handlowej i politycznej²¹. Podczas wykonywania kontroli handlowej zajmował się on także wykrywaniem i obserwacją działalności szpiegowskiej, zwłaszcza na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Funkcjonariuszami policji sądowej byli natomiast prokuratorzy, do których zadań należała między innymi dbałość o zgodne z zasadami moralności zachowanie mieszkańców. Istotne funkcje w zakresie utrzymania porządku publicznego sprawowali:

- instygator²² – rodzaj policjanta sądowego;
- syndyk – policjant podatkowy i kryminalny;
- hutman – funkcjonariusz policji targowej i opiekun kluczy do bram miejskich.

W okresie późniejszym obejmującym wieki od XVI do XVII z uwagi na dynamiczny wzrost przestępczości pospolitej, w miastach rozpoczęto tworzenie straży miejskiej i milicji. W pierwszej połowie XVIII wieku funkcje policyjne wykonywała także straż marszałkowska, która stopniowo odchodziła od swojej pierwotnej funkcji jaką była osobista ochrona króla. Za panowania ostatniego polskiego władcy- króla Stanisława Augusta Poniatowskiego podjęto ważną próbę szerokiego zreformowania życia Publicznego, w tym także aparatu policyjnego²³. W 1775 roku Rada Nieustająca powołała nowy Departament Policji²⁴, który nadzorowany był przez marszałka wielkiego. Był to pierwsza instytucja państwowa, która kontrolowała działalność organizacji na obszarze całego kraju, poprzez komisje „Boni Ordinis”. W okresie trwania Sejmu Wielkiego, w 1791 roku utworzono Komisję Policji Obojga Narodów, która przejęła nadzór i ko-

²¹ Ibidem, s. 20.

²² Z. Góralski, op. cit., s. 114-115.

²³ A. Misiuk, op. cit., s. 22.

²⁴ A. Abramski, J. Konieczny, *Justycjariusze, hutmani, policjanci*, Katowice 1987, s. 105.

ordynację całości spraw w zakresie bezpieczeństwa i porządku wewnętrznego w państwie²⁵. Była ona złożona z: marszałków oraz przedstawicieli wszystkich stanów z terenów Małopolski, Wielkopolski i Litwy, a przewodził jej pracom marszałek wielki koronny²⁶ - Michał Mniszech. W kompetencji Komisji należały sprawy:

- policji kryminalnej,
- porządkowej,
- obyczajowej,
- sanitarnej,
- opieki społecznej.

W okresie trwania upadku Rzeczypospolitej podstawowym zadaniem policji, którą kierowali zwolennicy carycy Katarzyny Wielkiej, było rozpracowywanie i śledzenie osób podatnych na napływające z Francji idee rewolucyjne. Podczas Insurekcji Kościuszkowskiej wykreowano całkowicie własny, wyspecjalizowany aparat ścigania.

Jego kompetencje wyglądały następująco:

- Deputacja Indagacyjna²⁷ - prowadzenie śledztw;
- Skład do Rewizji Papierów - badanie dokumentów urzędowych,
- Deputacja Dozorcza nad Więźniami - nadzór nad więziennictwem,
- Deputacja do Rewizji Poczty - cenzura korespondencji.

Po reorganizacji władz powstańczych 28 maja 1794 roku, funkcje te pełnił Wydział Bezpieczeństwa, zajmujący się następującymi sprawami: rewizje domowe, kontrola paszportów, aresztowania, nadzór nad więźniami. Oprócz Wydziału Bezpieczeństwa funkcje porządkowe pełniła przedpowstaniowa policja oraz milicja wywodząca się z pospolitego ruszenia.

Władze insurekcyjne po raz pierwszy wprowadziły typ procesu zwany procesem mieszanym, w którym występują obok siebie dwie formy - postępowanie sądowe²⁸ i postępowanie przygotowawcze. Polskie prawo przedpowstaniowe nie wyodrębniało postępowania przygotowawczego, którego celem było ustalenie sprawcy przestępstwa i zgromadzenie przeciwko niemu dowodów winy. Insurekcyjne postępowanie przygotowawcze wszczynane było z urzędu przez uprawnione organy do ścigania i prowadzenia śledztwa, po zawiadomieniu od osoby o popełnionym

²⁵ A. Misiuk op. cit., s. 22.

²⁶ Z. Góralski, op. cit., s. 74-81.

²⁷ A. Abramski, J. Konieczny op. cit., s. 111.

²⁸ W. Kalwat, *Kara na zdrajców ojczyzny*, Mówią Wieki. - 2008, nr 5, s. 20-24 Działalność i orzecznictwo warszawskiego sądu rewolucyjnego podczas powstania kościuszkowskiego.

przestępstwie i prawdopodobnym sprawcy. Za obowiązek każdego obywatela uważano doniesienie o zdrajcach i wrogach ojczyzny. Postępowania wszczynano po uzyskaniu jakiegokolwiek informacji o przestępstwie a także mógł ją wszcząć z własnej inicjatywy organ powstańczy. Dowody winy były gromadzone z urzędu przez organ prowadzący śledztwo. Podstawowym środkiem dowodowym w postępowaniu przygotowawczym były przesłuchania oskarżonych i świadków, a także dowody z dokumentów uzyskanych przeważnie w wyniku rewizji Ambasady Rosyjskiej. Przyznanie się do winy oskarżonego nie traktowano, jako dowodu koronnego. Zdarzało się, że gorliwi przesłuchujący bili przesłuchiwanego, ale organy śledcze pragnęły wyjaśnić wszelkie okoliczności czynu zarzucanego podejrzanej wysyłając niejednokrotnie swoich przedstawicieli poza granice Warszawy zlecając im zbadanie sprawy na miejscu. Prawo karne powstańcze realizowało zasadę równości wobec prawa. Nie powtórzyła się sytuacja masowego terroru, jaka miała miejsce we Francji w czasie rewolucji w 1789 roku²⁹.

Fakt ostatecznej utraty przez Poskę niepodległości spowodował, że na terenach poszczególnych okupacji wprowadzono prawo, zwyczaje, instytucje i urzędników państw zaborczych. Z uwagi na swe położenie na lewym brzegu Wisły, Warszawa oddana przekazana Prusom, stąd Dyrekcją Policji kierował niemiecki urzędnik von der Oye. Pod zaborem rosyjskim w dalszym ciągu funkcjonowały polskie instytucje ochrony bezpieczeństwa, natomiast na obszarze Galicji uruchomiono administrację austriacką³⁰. W tym kształcie organizacyjnym struktury policyjne przetrwały, aż do 1806 roku. Po opuszczeniu przez pruską administrację Warszawy władzę w mieście objął książę Józef Poniatowski, który na funkcję naczelnika policji powołał Joachima Moszyńskiego³¹. Jego następcą w 15 stycznia 1807 roku został dyrektor rektor policji – Aleksander Potocki. Administracja państwowa została w tym okresie ukształtowana na bazie wzorców francuskich. Powołany został departament, w którym za sprawy bezpieczeństwa i porządku odpowiadał mianowany przez króla komisarz policji. Był on zobowiązany do:

– składania zwierzchnikom okresowych raportów,

²⁹ Zob. P. Gaxotte, *Wielka Rewolucja Francuska*, tłum. Jan Furuhielm, Wydawnictwo „Antyk”, Wydanie drugie, Komorów 2010.

³⁰ M. Baczkowski, *Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868-1914*, Kraków 2003.

³¹ A. Misiuk, po. cit., s. 51.

- zawiadamiania ich o istotnych zdarzeniach związanych z ochroną porządku,
- nadzorowania obiektów więziennych, dróg, karczm, cen żywności,
- inicjowania działań profilaktycznych zapobiegających epidemii,
- ścigania dezertersów i osób uchylających się od służby wojskowej,
- cenzurowania czasopism i zabraniać edytowania treści niepożądanych z punktu widzenia interesów państwa,
- zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa³².

Do pomocy w realizacji tych przedsięwzięć komisarz dysponował osobami zatrudnionymi na stanowiskach intendentów. W powiatach funkcje policyjne sprawowali:

- podprefektowie,
- prezydenci miast,
- burmistrzowie.

Na terenie gmin wiejskich:

- Wójtowie,
- sołtysi.

Przedstawiony tu system organizacyjny działał do 1813 roku, czyli do czasu likwidacji Księstwa Warszawskiego przez Rosjan, co nastąpiło po klęsce Napoleona i jego Wielkiej Armii³³.

BIBLIOGRAFIA

1. Abramski A., Konieczny J., *Justycjariusze, hutmani, policjanci*, Katowice 1987.
2. Baczkowski M., *Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austrowęgierskich struktur militarnych 1868-1914*, Kraków 2003.
3. Czajkowski W., *Pojęcie rozwoju*, (W:) W.Pilecka, G. Rudkowska, L. Wrona (red.) (1998). *Podstawy psychologii. Podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich*, Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 2004.
4. Czop A., *System bezpieczeństwa publicznego w Polsce*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, nr 12, red. W. Hrynicky, J. Piwowarski, Kraków 2012.

³² M. Kallas, *Organy administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*, Toruń 1975, s. 29-30.

³³ J. Jasiński, S. Skowronek, *Wschodniopruskie kampanie Napoleona. Wielka Armia i wojska polskie w 1807 roku. Historia. Tradycja. Legendy*, Wydawnictwo Littera, Olsztyn 2007.

5. Czop A., *Udział firm ochrony osób i mienia w zapewnianiu bezpieczeństwa publicznego w Polsce*, Katowice 2014.
6. Czubaty J., *Księstwo Warszawskie 1807-1815*, Biblioteka Humanisty-Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
7. Gaxotte P., *Wielka Rewolucja Francuska*, tłum. Jan Furuhielm, Wydawnictwo „Antyk”, Wydanie drugie, Komorów 2010.
8. Gierszewski J., *Bezpieczeństwo wewnętrzne, Zarys systemu*, Warszawa 2013.
9. Góralski Z., *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983.
10. Hrynicki W., *Ochrona osób poza ustawą z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia*, [w:] *Bezpečné Slovensko a Európska Únia. Zborník príspevkov 5. medzinárodnej vedeckej konferencie*, Vysoká Škola Bezpečnostného Manažérstva v Košiciach, Košice 10-11.11.2011.
11. Jasienica P., *Polska Piastów*, Prószyński i Spółka, Warszawa 2007.
12. Jasiński J., Skowronek S., *Wschodniopruskie kampanie Napoleona. Wielka Armia i wojska polskie w 1807 roku. Historia. Tradycja. Legendy*, Wydawnictwo Littera, Olsztyn 2007.
13. Kallas M., *Organy administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*, Toruń 1975.
14. Kalwat W., *Kara na zdrajców ojczyzny*, *Mówią Wieki.* – 2008, nr 5, s. 20-24 *Działalność i orzecznictwo warszawskiego sądu rewolucyjnego podczas powstania kościuszkowskiego.*
15. Kolman R., *Zdobywanie wiedzy. Poradnik podnoszenia kwalifikacji (magisteria, doktoraty, habilitacje)*, Wyd. „Branta”, Gdańsk 2004.
16. Konopacki S., *Pamiętniki t. 2* Warszawa 1899.
17. Malec J., *U źródeł polskiej nauki policji w XVIII wieku*, *Krakowskie studia prawnicze* 1987, z. XX.
18. Manteuffel T., *Historia Powszechna Średniowiecze*, Wydanie siódme, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 1994.
19. Marzec A., *Rex caput regni. Rola króla w funkcjonowaniu instytucji państwowych w Polsce XIV wieku*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, Kraków 2006.
20. Misiuk A., *Historia Policji w Polsce-od X wieku do współczesności*, Warszawa 2012.
21. Mochnacki A., *Sprawa Birnbaum jako dowód jednej z wielu innych uciążliwości przez Polaków wycierpianych w krótkości z akt sądowych wyciągniona*, Warszawa 1830.

22. Pieprzny S., *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Rzeszów 2012.
23. Rozwadowski M., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych oraz działania zmierzające do jego poprawy*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje”, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie, Kraków 2014, nr 15.
24. Wójcik Z., *Historia Powszechna XVI-XVII wieku*, wydanie piąte, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa 1995,
25. Wrzesiński S., *Kat w dawnej Polsce, na Śląsku i Pomorzu*, Wydawnictwo Republika, 2010.

Źródła normatywne

26. Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1815-1830, t. 2.
27. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz. U. z 2011 r. Nr 287, poz. 1687, z późn. zm.

Andrzej Czop jest absolwentem Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego kierunku Prawo oraz doktorem nauk społecznych w dziedzinie bezpieczeństwa. Przez 25 lat pełnił służbę w Policji między innymi na stanowiskach: Radcy Komendanta Głównego Policji, Naczelnika Wydziału Profilaktyki KGP, Komendanta Rejonowego Policji Kraków-Wschód i Komendanta Miejskiego Policji w Krakowie. Obecnie jest dyrektorem generalnym Krakowskiego Centrum Bezpieczeństwa pełniąc funkcję wice prezesa Polskiego Związku Pracodawców Ochrona Oddział Małopolska. Jest także członkiem Stowarzyszenia Komendantów Policji. Pełni funkcję dziekana Wydziału Zamiejscowego Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego „Apeiron” w Krakowie. Misją jego działalności naukowej i zawodowej jest poszukiwanie i wdrażanie rozwiązań podnoszących poziom bezpieczeństwa zarówno osób jak i podmiotów gospodarczych.

Mariusz Sokołowski jest emerytowanym podinspektor (mjr) Policji. Przez 25 lat zajmował się pracą dochodzeniowo-śledczą pełniąc między innymi funkcję naczelnika Wydziału Dochodzeniowego w Komendzie Powiatowej Policji w Krakowie. Aktualnie jest wykładowcą WSBPiI „Apeiron” w Krakowie oraz autorem wielu artykułów naukowych. Szczególnie interesuje go historia formacji policyjnych oraz wpływ ich ewolucji na obecny stan i efektywność działania Policji. Kolejnym przedmiotem jego badań jest kultura bezpieczeństwa Japonii oraz możliwość inkorporowania niektórych rozwiązań na grunt polski.

Licence: This article is available in Open Access, under the terms of the Creative Commons License Attribution 4.0 International (CC BY 4.0; for details please see <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the author and source are properly credited. Copyright © 2016 University of Public and Individual Security “Apeiron” in Cracow